

D R U K W E R K

REDACTIE RENUS
Geregracht 50
2311 PB LEIDEN

PORT BETAALD
LEIDEN

'RENU'

MEDEDELINGENBLAD VAN DE

A.W.N. AFD. RIJNSTREEK

De Vrouwenkerk te Leiden; detail uit de stadsplattegrond van Pieter Bast, 1600.

Nota Bene: de eerstvolgende lezing is niet op 12, maar 19 december!

Renus is een uitgave van de afdeling Rijnstreek van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (A.W.N.) en verschijnt tenminste tweemaal per jaar. Oplage 200 stuks. Redactie: P.J.M. de Baar.

Redactieadres: Geregracht 50, 2311 PB Leiden (werkruimte Rijnstreek).

++++
Gegevens uit *Renus* mogen worden overgenomen, mits met voldoende bronvermelding en een kopie van het artikel, waarin gegevens uit *Renus* werden verwerkt, aan de redactie wordt gestuurd.

++++

Vondstmeldingen

Als u iets gevonden heeft, waarvan u denkt dat het van belang kan zijn, of als u weet dat anderen vondsten hebben gedaan, belt u dan a.u.b. met een van de volgende mensen:

Dick van der Kooij, Welterdreef 93, 2253 LJ Voorschoten, tel. 071-764072

Leo den Hollander, Coornhertstraat 55, 2332 AP Leiden, tel. 071-312172

Bob van den Berg, Annie Schmidlaan 38, 2343 BH Oegstgeest, tel. 071-175009

Ook houden wij ons aanbevolen voor melding van plaatsen waar graafwerkzaamheden plaats (gaan) vinden. Help mee het bodemarchief te redden: een kleine vondst kan het begin van iets belangrijks zijn!

Meehelpen met de opgravingen?

Heeft u belangstelling om actief deel te nemen aan het veldwerk, dan kunt u in de veldwerk-agenda zien welke projecten in uitvoering zijn of binnenkort zullen komen. Voor de precieze gegevens over plaats en tijd kunt u de bovenstaande telefoonnummers bellen. Met nadruk wordt erop gewezen, dat ervaring absoluut niet vereist is.

Restaureren, tekenen en vondstverwerking

Deze werkzaamheden vinden plaats in onze werkruimte, Geregracht 50 te Leiden, elke maandag (behoudens als er een lezing is) vanaf 20.00 uur.

Opgave nieuwe leden

Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de Ledenadministratie van de A.W.N., Postbus 714, 3170 AA Poortugaal. Het lidmaatschap kost voor volwassenen f 65,- per jaar. Leden ontvangen zesmaal per jaar het tijdschrift *Westerheem*. Nieuwe leden worden persoonlijk uitgenodigd voor een eerste kennismaking met de afdeling.

LEZINGEN

Maandag 19 december LET OP: DE DATUM 12 DECEMBER IS GEWIJZIGD: drs. M.Th.R.M. Dolmans, *Archeologisch onderzoek op het Vrouwenkerkhof in Leiden*. Zie voor een nadere aankondiging de vorige aflevering van "Renus". Hier kan nog vermeld worden dat dit een andere lezing is dan die welke de spreker onlangs in het Rijksmuseum van Oudheden hield.

Aanvang 20.00 uur; plaats: Gemeentearchief Leiden, ingang Vliet 45.

Maandag 23 januari: drs. A.M.J. Derks (IPP/Pionierproject NWO), *Gallo-Romeinse tempels en de romanisering van de inheemse religie*.

In de studie naar de religie in Germania Inferior en Gallia Belgica is een hoofdrol weggelegd voor de tempel van Empel. Dit stenen heiligdom van Gallo-Romeinse signatuur is pas enkele jaren geleden ontdekt. Het blijkt gebouwd te zijn op een plaats die al rond 100 v.Chr. als (Eburoonse?) cultusplaats in gebruik is geweest. In de Romeinse tijd was de toen gebouwde tempel een belangrijk heiligdom van de Bataven, die er hun hoofdgod, Hercules Magusanus, vereerden.

Aanvang 20.00 uur; plaats: Gemeentearchief Leiden, ingang Vliet 45.

Maandag 13 maart: drs. A. Carmiggelt, *Beerputten als archeologische bron*.

Beerputten worden bij opgravingen in binnensteden regelmatig aangetroffen. Vanwege de talrijke voorwerpen, die in dergelijke vondstcomplexen kunnen voorkomen, vormen deze afvalputten een belangrijke bron voor met name de studie van consumptiepatronen in het verleden. In de lezing zullen niet alleen de fenomenen 'afval' en 'beerput' aan de orde komen, maar zal vooral worden ingegaan op de resultaten van een vergelijkend onderzoek van de aardewerkinhoud van beerputten.

Aanvang 20.00 uur; plaats: ????

Maandag 8 mei: Afdelingsledenvergadering, gevolgd door een lezing van L. Jacobs (Instituut voor Aardewerktechnologie, Leiden).

Het onderwerp en andere gegevens zullen bekend worden gemaakt in de volgende aflevering van de *Renus*.

Wegens de aanstaande bouwactiviteiten van het Gemeentearchief zal de zaal waarin onze lezingen plaatsvinden, gedurende langere tijd niet voor dat doel te benutten zijn. In overleg met de gemeente Leiden zoekt het bestuur nog naar een vervangende ruimte. Op dit moment is deze nog niet bekend. Zodra dat wel het geval is, zal daarvan mededeling gedaan worden, met name bij de lezing van 23 januari. Wie in de week voor 13 maart nog niet vernomen heeft waar deze lezing gehouden wordt, kan dan contact opnemen met Peter van den Broeke, tel. 01720-75846.

*****

HET SCHOUTAMBACHT MARENDORP.

Een nog steeds verbazingwekkend fenomeen is het schoutambacht Marendorp. Het Marendorp is de stadswijk tussen de Oude Rijn/Stille Rijn/Apothekersdijk aan de zuidzijde en de Oude Vest aan de noordzijde, met aan de westkant de verdwenen Paardensteeg en de Turfmarkt en aan de oostkant de Koesteeg, thans Koestraat. Deze wijk kende rond 1350 een eigen bestuursstructuur, genaamd schoutambacht. Wat er onder dat begrip precies verstaan moet worden, is onduidelijk. De grote naslagwerken zoals het WNT of het meesterwerk van A.A. Beekman, *Het Dijk- en Waterschapsrecht in Nederland vóór 1795*, geven geen werkelijke verklaring. In een normale Hollandse heerlijkheid was er altijd enerzijds een schout (ook wel asing genoemd, later ook wel baljuw als het een hoge heerlijkheid was) als vertegenwoordiger van de (ambachts)heer, met anderzijds schepenen, burens of hoe de vertegenwoordigers van de inwoners ook genoemd mochten worden. Al heel snel kwam er nog een derde college bij, mogelijk min of meer als vertegenwoordigers van de grondeigenaren, namelijk de ambachtsbewaarders (zelden ook wel burgemeesters genoemd), die vooral op de centen moesten letten en dus eerst zelf de financiële administratie voerden, maar later een deel daarvan uitbesteedden aan personen met titels als trossiers, gaarders enz. Wetgevende, bestuurlijke en rechtsprekende taken zijn soms zeer scherp gescheiden, soms ook vrij verward en verstrengeld. Regels zijn maar moeilijk te geven, daar er zo te zien talloze uitzonderingen zijn.

Wat kan dat schoutambacht nu precies ingehouden hebben? Van oudsher kwamen de ambachten of zo men wil heerlijkheden Leiderdorp en Oegstgeest samen bij wat later de Stille Mare is gaan heten, of mogelijk zelfs iets ten westen daarvan i.v.m. een ooit daar bestaan hebbende uiterwaard. De colleges van die ambachten zullen dus daar opgetreden zijn zoals ze dat ook gewend

waren in de rest van hun territoire. Overigens is één taak daarvan niet per definitie inbegrepen, en nog wel een heel belangrijke taak: de officiële overdracht van onroerend goed. Hoewel het haast vanzelfsprekend was dat de plaatselijke schout en/of schepenen die overdracht bekrachtigde en eventueel administreerde in wat in de streek rond Leiden een "waarbrief" heet, is daar al heel snel en heel vaak van afgeweken. Als koper en verkoper beiden in Leiden woonden en het verkochte land of huis mijlenver van de stad lag in een tijdens de slechte seizoenen amper bereikbaar dorp, klinkt het logisch dat zo'n overdracht ook wel rechtsgeldig voor de schepenen van Leiden kon geschieden. De zeldzame keren dat de schout van Marendorp met naam en toenaam genoemd wordt, betreft dan ook overdrachten van onroerend goed in zo te zien zijn eigen ambtsgebied, de genoemde wijk. Het zou wellicht interessant zijn om eens na te gaan of genoemde schout, in casu Jan Vlaminx alias Jan die Vos (Jan Vlaminx.), tegelijkertijd ook schout van Leiderdorp of Oegstgeest was.

Groei van Leiden

Om na te gaan hoe het Marendorp ontstaan zou kunnen zijn, moet er eerst even teruggegrepen worden naar de meer algemene ontstaansgeschiedenis van Leiden. Na ongeveer 1250 bestond Leiden uit een langgerekte terp, geheten Breestraat, met twee uitlopers. Die naar het Rapenburg toe stond bekend als het Noordeinde; toen na de stadsuitbreiding van 1389 dit Noordeinde verlengd werd, kon het nieuwe deel van dat Noordeinde de naam overnemen, waardoor het oorspronkelijke deel de naam Breestraat kon gaan adopteren. De uitloper naar de andere kant toe heeft mogelijk het Zuideinde geheten; er is althans een akte uit 1344 (Arch. Gasthuizen regist. nr. 30) waarin sprake is van een stadshofstede in het Suyteynde, tussen de Ameyde en de Wedde. Die hofstede van de stad zou gelegen kunnen hebben ter plaatse van de huidige Boomgaardsteeg. Veel zekerheid daarover hebben we echter niet; misschien is hier wel sprake van een voorstedelijke boerderij in wat later de stadswijk Hogewoerd is gaan heten, gesteld dat mijn theorie over de stadswording van dit stuk klopt (zie *Renus* 1992-3 p. 15-20). Dit stadje, eigenlijk slechts een lange lintbebouwing, kon zich slechts tot aan of haast in de (Nieuwe) Rijn en tot aan de Langebrug uitbreiden. Aan de overzijde van de Langebrug was voornamelijk grafelijk en kerkelijk gebied, al zijn ook daar toch al heel snel boerderijen en later ook woningen verrezen. Zolang de bebouwing van die terreinen niet vlotte, moesten nieuwe inwoners van de snelgroeiende stad naar elders kijken.

Hoewel uit militair oogpunt uiteraard verfoeilijk, is te vrezen dat vooral de wat hogere gebieden rond de kern uitnodigden tot bebouwing. De neiging is altijd geweest om voorsteden zo snel mogelijk van een stadsmuur te voorzien en binnen het rechtsgebied van de stad te trekken. De praktijk was echter dat tal van tegenstribbelende belanghebbenden dit proces flink vertraagden.

De eerste uitleg lijkt te zijn geweest de Burgstreng, de strook tussen de Nieuwe Rijn en de "Nieuwstraatsgracht", misschien wel identiek met de in 1293 genoemde "Borchgraft", of de op 17 maart 1334 genoemde Kleine Rijn (er is dan sprake van een kamer "twiscen den borch enten clienen Riin; regesten H. Geest, Van der Vlist nr. 9). In het westen werd deze uitleg begrensd door het verlengde van het later zo genoemde Burggrachtje (thans Van der Sterrepad) of de huidige Burgsteeg, in het oosten door in ieder geval de Hooigracht, maar mogelijk zelfs tot iets voorbij de Middelstegracht, gezien het toch wel erg afwijkende verkavelingspatroon en de kaden langs grachten die zomaar ophiielden. Of dit het terrein van ongeveer 2½ morgen was, waarover in 1294 een contract tussen graaf Floris V en een paar "projectontwikkelaars" gesloten werd, waag ik niet te beweren, maar onlogisch zou het niet zijn. Een volgende fase is wellicht geweest de wijk rond de Hooglandse kerk, tot aan de Hooigracht. Het woordje "wellicht" wordt hier niet voor niets gebruikt, want D.E.H. de Boer en H.H. Vos hebben in hun baanbrekende artikel over de geschiedenis van de Vrouwenkerk (*Bodemonderzoek in Leiden* 1980 p. 67-89) de oudste bouwphase van die kerk al rond 1300 geschat.

Stadsvrijheden

Dankzij vooral de studies van D.E.H. de Boer is veel duidelijk geworden over de stadsuitleg van 1346-1355. Hij heeft betoogd dat in die periode Leiden zich aan alle zijden trachtte uit te breiden met een strook van 200 roeden, zo'n 750 meter. Vanzelfsprekend moest dit gebeuren in overleg met en gesanctioneerd door de ambachtsheren van Leiderdorp, Oegstgeest en Zoeterwoude. De twee eerstgenoemde plaatsen hadden de burggraaf van Leiden als heer, waardoor de onderhandelingen eenvoudig konden lijken, maar in de praktijk vrij zeker uiterst moeizaam verlopen zijn, daar stadsbestuur en burggraaf tegenover elkaar stonden in de toen op zijn hoogtepunt zijnde burgeroorlog.

Binnen die strook stond al wel hier en daar bebouwing. Even daargelaten wanneer de Vrouwenkerk zijn aanzuigende werking begon uit te oefenen, in 1324 verleende de graaf van Holland toestemming om een brug over de Rijn te

leggen ter plaatse van de huidige Kippenbrug tussen de Korte en Lange Vrouwensteeg, mits die niet door wagens bereden zou kunnen worden. De bedoeling was dus dat er een voetgangersbrug zou komen, nader aangeduid als ten dienste van de melkmeisjes, die de koeien van bijvoorbeeld het Catharinagasthuis in de weilanden ter plaatse van de huidige Camp moesten melken. In ieder geval bestond er in 1344 een kapel in die wijk, de latere Vrouwenkerk, en zelfs een kapelletje bouw je niet voor slechts een paar gezinnen in enkele op het eerste commando in de as te leggen houten boerderijtjes. Aan de oostkant van de Mare zijn er rond de Donkersteeg ook al vóór 1346 wel panden geweest. Of daarin de pottenbakker gewoond heeft, wiens afval uit ca. 1300 of eerder opgegraven is onder de panden Haarlemmerstraat 129/131 (A.H. Land, 'Laat dertiende-eeuws pottenbakkersafval uit Leiden', in *Bodemonderzoek in Leiden* 6 (1984) 51-61), is een onbesliste vraag; het kan nu eenmaal slechts een stortplaats betreffen. Het feit dat het "Huis ter Lucht" tussen Donkersteeg en Stille Mare in 1360 stenen kamer genoemd wordt, doet ook gedachten aan een al jarenlang bestaan opkomen.

En dan de streken ten oosten en zuidoosten van de stad. Op 18 maart 1343 is sprake van hofsteden in de Waard binnen de vrijheid van Leiden (regesten Van der Vlist 42) en ook op 9 april 1339 (idem 18) is (daar?) al sprake van een vrijheid. Op 18 juli 1329 (Gasthuizen regest 14) is sprake van verhuur door de regenten van het Catharinagasthuis van een kamp land naast der poorte burchwal; mocht het land met huizen bebouwd worden of binnen de stadsvrijheid getrokken worden, dan zou het huurbedrag aangepast worden. Betreft dit allemaal het gebied tussen Hooigracht en Vestestraat, waar de stad toen al een vaste claim op begon te leggen, of moeten we toch aan bijvoorbeeld de buurt achter de Vrouwenkerk denken? Op 17 januari 1344 is sprake van "hoir erve, dat si hebben buten Leyden, dair si nu terwilen hoir verwerie houden" (Posthumus, *Bronnen* I nr. 4). Op 6 november 1335 is sprake van een huis en hofstede te Marendorp (C. Hoek, *Leenregister Wassenaar*, 102). Ook hier, en bij verder doorzoeken bij wellicht nog tal van andere akten, moeten we een beslissing over de exacte locatie opschorten tot nader zeer nauwgezet onderzoek verricht zal zijn. Ook de nadere bestudering van geslachten als Vos en De Bruin kan nog wel een en ander aan het licht brengen. In de "afterstal" van de grote bede over Holland uit 1344/45 worden als wanbetalers in Leyderdorp genoemd Dirck Vos, Capoenkijn, Jan Aerndsz., Jan Berwoudsz. en Alewijn Spoudiersticker; in Marendorp Lambrecht scoemaker, Gheret Naghel, Fyekijn Ermegaerdedr., Jan Jan Vlaminxz., Gheret Jansz., Jan Vlaminxz., Heyne Jansz. en Lyzebeth ende

Katrine Coppaeerts. Even daargelaten hoe dit precies geïnterpreteerd moet worden (hoeveel procent van de bewoners zal wanbetaler geweest zijn? Waren er in Oegstgeest geen wanbetalers?), is al van belang of Marendorp hier uitsluitend geacht wordt te zijn het onder Oegstgeest vallende deel, of ook, of uitsluitend, het onder Leiderdorp vallende gedeelte. Neem bijvoorbeeld Alewijn Spoudiersticker. Het beroep van spoudiersticker, het maken van leren schouderstukken van wapenrustingen, lijkt niet echt iets voor een dorpje als Leiderdorp, maar eerder iets voor een voorstad als Marendorp. Als een van de kerkmeesters van de Vrouwenkapel/kerk wordt vanaf 1344 enkele keren een Dieric den Brunen die spoudiersticker genoemd, en deze zal toch wel gewoond hebben binnen de rechtskring van zijn kapel/kerk, dus onder Oegstgeest. Was deze Dirc identiek met of nauwe familie van de in 1344 genoemde Alewijn? Het zijn allemaal vragen, waar nog amper een begin van een antwoord op te formuleren valt.

De schout van Marendorp

Voor zover de huidige kennis strekt wordt uitsluitend in akten uit 1348 en 1351 gesproken over de schout van Marendorp. Wel is er een akte van 8 november 1359 waarin Willaem die Brune aan Ghered Zeveritsz. een "open brief van de schout van Marendorp" heeft overgedragen (Van der Vlist nr. 131), maar er wordt geen datering van die "brief" vermeld.

Moeten we nu aan een tussenpaus denken, die mogelijk maar een deel van de gebruikelijke (rechts)macht van een gewone schout had, maar dit wel in zijn eentje zonder de gebruikelijke schepenen? Werd hij door het stadsbestuur aangesteld in afwachting van een accoord met de burggraaf over de incorporatie van de stadsuitleg 1346-1355 in het stadsgebied, en dus meteen afgedankt toen graaf Willem V in 1355 deze zaak eigenlijk wel afdoende regelde?

Hopelijk zullen ook toekomstige opgravingen nog eens het antwoord op een aantal hier gestelde vragen geven. Om deze reden zal het dan ook zeker van belang zijn kennis te nemen van de resultaten van de recente opgravingen op het terrein van de Vrouwenkerk, waarover dhr. Dolmans op 19 december zal spreken.

*****

BOEKBESPREKINGEN

Joost Mioulet/Carin Berten, *De Romeinse brug tussen Cuijk en Middelaar. Van ontdekking tot reconstructie* (uitgave van Matrijs, Utrecht, 56 blz., geïllustreerd in kleur en zwart-wit, literatuur, met uitklapvel in kleur, f 24,95).

Een van de aardigste boekjes die de laatste tijd over archeologie verschenen zijn, is wel de hier te bespreken publikatie. De Maas is altijd een vrij woeste stroom geweest in het seizoen dat er veel water te transporteren valt. Dat vooral de op technisch gebied bewonderenswaardige prestaties leverende Romeinen er in zouden slagen een duurzame brug te bouwen, stond al als een paal boven water, maar de reconstructie van de brug tussen Cuijk en Middelaar heeft wel aangetoond dat ook hier een waar kunststukje geleverd moet zijn.

Het verslag van de eerste vondsten tot en met de kunststukjes met de computer, die tot een fraaie reconstructie leidde, laat zich vlot lezen. Archeoloog Boudewijn Goudswaard heeft hier als projectleider een goede prestatie geleverd, uiteraard dankzij de inzet van velen, vooral de duikers. Hoewel er al heel lang geruchten waren over restanten van een brug, althans hindernissen onder water, waren de onderzoeken in het verleden niet altijd even succesvol geweest. De moderne techniek kan gelukkig al vele malen meer bereiken dan vroeger, maar er was dan ook de inzet van haast alle denkbare middelen nodig. Dat dit vaak zeer veel belangstelling trok, behoeft wel geen betoog; gelukkig was de overlast van een te nieuwgierig publiek nog te dragen. Uitvoerig wordt uitgelegd hoe met de computer de onder water liggende stenen en andere voorwerpen gelocaliseerd en ingemeten werden. Met driedimensionale computertekeningen kun je dan haast al alles zien wat en waar alles ligt. Met een grote kraan werden de zware brokken steen boven water gehaald; het hout van de getrokken palen kon na conservatie ook nog heel wat vertellen. Zo bleken palen voorzien te zijn van kunstig gesmede paalschoenen, dat zijn punten die het inheien vergemakkelijken. Vooral de uitleg over hoe de stenen, voor een deel wegens hergebruik, gespleten of anderszins bewerkt werden, is zeer verhelderend. In een reeks tekeningen in kleur wordt zichtbaar gemaakt waar alle gevonden stenen gezeten zullen moeten hebben.

Hoe aardig dit boekje ook is, en gezien de dure kleurentekeningen zeker niet te duur, één aspect kan de goede indruk weer bederven. De schrijvers vonden het blijkbaar nodig om als uitsmijter een soort romannetje van een paar bladzijden te presenteren. "Voor de poort van het castellum neemt een eenzame figuur het landschap in zich op. Een ruwe soldatenkop, het lidteken over de rechterwang deels bedekt door een borstelige blonde baard ..." enz. Het lijkt misschien een aardige sfeertekening en als het een historische roman betroffen had, zou het wellicht zeker het bedoelde effect gesorteerd hebben. Nu het echter om slechts een paar bladzijden midden in een boek gaat, zullen veel lezers zich ineens af gaan vragen wat er aan de hand is, tot de waarheid natuurlijk tot ze doordringt. Er is namelijk niet een kadertekst of iets dergelijks van gemaakt, terwijl het boek die wel heeft. Als kadertekst met een geëigende titel had het misschien nog net gekund, maar nu doet het erg overdreven aan. Maar omwille van die paar wat minder geslaagde bladzijden mag dit boekje niet veroordeeld worden - daar is het veel te interessant voor!

VELDWERK-AGENDA

- Alphen: Nieuwe ontwikkelingen in centrum worden gevolgd. Veldverkenning in buitengebied.
- Bodegraven: Verkenningen op twee locaties. Een landinrichtingsproject brengt misschien werk aan de winkel.
- Hillegom: Centrum. Terrein vrijgekomen, dat misschien interessant is.
- Leiden: Diverse projecten. Er zijn enkele contacten gelegd. Door de verschillende en onberekenbare snelheden van de planningsen is het onmogelijk te zeggen wat nu, later of nooit aan de orde komt. Meldingen van leden welkom!
- Lisse: Aangemeld is het terrein van een verdwenen 17e eeuwse buitenplaats.
- Rijnwoude: Koudekerk, Hondsdijkse polder. Vervolgonderzoek door boringen.
Hazerswoude, Rijksweg 11. De werkzaamheden worden gevolgd.
Hazerswoude Dorp. Proefonderzoek op een sloopterrein.
- Voorschoten: Roucoop. Fundering, wacht op droge periode.
Veurseweg. Funderingen in weiland; dito.
Centrum. Een bouwproject.
Watertransportleiding. Doorsnijdt in O - W richting de strandwallen.